

Simó Márton

BÁNJA-E A SZÉKELY?

– Udvarhelyszéki zárójelentés –

Nem lehet, és nem is érdemes úgy lezárni azt a két kötetet¹, amely az Udvarhelyszék településein végzett terepbejárást foglalja magába, hogy ne készítsünk egy olyan összegezést, amelyben levonhatunk bizonyos következtetéseket a régió falusi/vidéki környezeteire, azok formát őrző településképeire vonatkozóan.

Egyrészt rendelkezésünkre állnak az évek során általunk összegyűjtött friss adatok a harmadik évezred második évtizedéből, illetve a harmadik évtizedének első feléből, másrészt pedig azok az információk, amelyeket az Országos Statisztikai Intézet (Institutul Național de Statistica – a továbbiakban INS) folyamatosan közöl. Emellett publikusak immár a koronavírus-járvány idején elhalasztott, majd annak elmúltával később – 2021 decemberében – elvégzett népszámlálás mutatói is. Előszeretettel használtuk a polgármesteri hivatalok adatait, a megyei tanács által közzétetteket, vagy a kérésünkre elküldött számokat, a kutatóintézetekben, az egyetemi központokban zajló kutatások eredményeit, szociológusok, szociográfusok, néprajzkutatók, építészek és kulturális antropológusok, végzős diákok általunk hozzáférhető államvizsga- és doktori dolgozatait.² Időközben pedig mi magunk is készítettünk egy felmérést arról, hogy milyen volumenű lehet a vizsgált helységekben a hagyományos porták aránya. Ebben a kérdőívben arra is kitértünk, hogy milyen számban vannak jelen Udvarhelyszéken azok a bennvalók, amelyek esetleg visszaállíthatók abba a formába, hogy megfelelően illeszkedjenek a faluképhez. Egy másik szempontunk az volt, hogy megvizsgálva az új építkezéseket, a felújításokat – legyenek azok magán-, lakó-, közösségi vagy ipari-szolgáltatási objektumok –, következtetéseket vonhassunk le arra vonatkozóan, hogy

---

1 Simó Márton: *Bánja-e a székely? I. Riportok udvarhelyszéki falvakban (2019–2022)*. Budapest–Székelyudvarhely, 2024, Erdélyi Műhely Könyvek. A második kötet megjelenés előtt áll.

2 Ezek felsorolását a kötetek bibliográfiájegyzékében találja az olvasó.

megmutatkozik-e a „hagyományos 21. századi udvarhelyszéki falukép”, vagy pedig tanúi vagyunk egy olyan elmúlásnak, „metamorfózisnak”, amely után aztán egy olyan új formakincs következik, amelyet a piac, a divat kozmopolita hullámszáma, a mobilitásból fakadó vizuális információk eklektikus tárgyasulása, a tájékozatlanság és/ vagy az igénytelenség, a szegénység és egyre több esetben pedig a vagyoni gyarapodás határoz meg külön-külön és együttesen.

Köztudott, hogy valaha a hagyományos életszerek egyúttal kisméretű gazdasági műhelyeket is magukba foglaltak. A bennvalóban élő család a lakófelületek mellett mindig kialakította az állatok, a termelő- és munkaeszközök, a termény és az élelmiszer tárolására alkalmas épületeket is, amelyeket elsősorban a szükségszerűség és a praktikum jellemezett.

*Bögözi hagyományos bennvaló
(Bodor Ferenc³ felvétele, 1972)*

3 Bodor Ferenc (1941–1994) könyvtáros, kultúrtörténész, publicista, építészeti és iparművészeti szakíró volt, a Kádár-kori magyar értelmiség egyik egyedi alakja. Fontosnak tartotta a népművészeti örökség ápolását, az eltűnőben lévő népi kultúra emlékeinek megőrkítését, évi rendszerességgel járta Erdély és a Székelyföld településeit. Hagyatéka sajtó rendelkezése szerint közkinccs.

Az udvar minden szegletének, az elő- és a csűrkertnek funkciója volt, mint ahogyan az ott létesített kutaknak, trágyadomboknak vagy a későbbi fejlesztésekhez raktározott műfa- vagy deszkakasztáknak, kőrakásoknak, a bontott és másodlagos felhasználás végett megőrzött nyersanyagoknak is jól átgondolt módon találták meg úgy a helyét, hogy „kéznél legyenek”, de ne zavarják sem az ott élők, sem a szomszédság mozgását, és lehetőleg ne történjék sem környezeti, sem esztétikai szennyezés, mindenki számára legyen élhető és alkalmas, belakható, használható az élettér. Ilyenformán kialakult egy struktúraláncolat, amely a domborzati adottságoknak megfelelően alakította az utcákat, s azon túl a faluszerkezetet, amely ezen a vidéken többnyire halmazos formát öltött az évszázadokon át tartó fejlődési folyamat során.

A falukép rendjét nem a rendszer- és impériumváltozás, nem a két világháború, hanem a mezőgazdaság szocialista – erőszakolt – átalakítása bontotta meg a kollektivizálás befejezését követően (1962), amelynek idején títustervek szerinti „modern” istállók, gabona- és szénarak-tárak, „szajvánok”, gépállomások épültek a közösségi gazdálkodás céljaira, de ugyanakkor megmaradtak a minimalizált családi gazdaságok is.⁴ Élt még az a generáció, amely a „létező és tevékeny, új, a kommunizmust megcélzó ideológiák” ellenében, a megváltozott rendszer mellett megpróbált egyéni módon (háztáji szinten) gazdálkodni, majd az 1990-es föld-visszaszolgáltatás után ott folytatta, ahol majd’ negyven évvel ezelőtt kényszerűen abbahagyta. Ettől a pillanattól fogva

---

4 Az 1930-as évek közepétől a vidéki és mezőgazdasági építészet lett Kós Károly munkásságának központi eleme, amelyet az 1940-es és 1950-es években a kolozsvári mezőgazdasági főiskolában folytatott előadói tevékenysége, illetve a szövetkezi gazdaságok épületeinek tervezése követett a létezett szocializmus korában. Ld.: <https://kos.bparchiv.hu/index.php/hu/alkotasok/reformatus-egyhazi-egye-mezogazdasagi-majorja-es-foldmuvelesi-iskolaja-babony> (Utolsó letöltés: 2024. december 10.) – néhány ilyen típusú terve megvalósult; Kós 1945-től a Magyar Népi Szövetség elnöke Kolozs megyében, 1946 és 1948 között parlamenti képviselő (akkori kifejezést használva: tagja a Nagy Nemzetgyűlésnek); a jeles építésznek volt bizonyos ráhatása a vidéki építészetre is, bár hamarosan kiábrándul az államszocializmusból, ki is szorítják a nagypolitikából, nyugdíjazásáig még oktathat a mezőgazdasági főiskolán, adott számára némi lehetőség a tapasztalatok továbbadására, visszafogottan, de sugározhat általa a transzilvanista szemlélet ezen a szakterületen is. Lásd még Kós ide kapcsolódó tanulmányait és köteteit: *A székely népi építészet* (1944), *Erdély népi gazdasági építészete* (1944), *Falusi építészet* (1945), *A kollektív gazdaság üzemi épületberendezése* (1954), *Mezőgazdasági építészet* (1957).

- viszonylag rövid ideig, mintegy másfél évtizedig - egyfajta „törvény-szerű tehetetlenség” vitte tovább a falvakat; a birtokukba visszahelyezett akkor 60-70 éves gazdák (Horthy Miklós egykori katonái), a még bőven aktív közvetlen leszármazottak - a középgenerációhoz tartozó akkori 40-50 évesek (Gheorghiu-Dej katonái) -, illetve az iparból „kiléptetett” friss (kényszer)nyugdíjasok próbálkoztak a hagyományos gazdálkodással, „ott folytatták, ahol abbahagyatták” velük, amely aztán a következő generációváltással - nemsokára, ahogy Románia csatlakozott az Európai Unióhoz (2007. január 1.) - jelentősen alábbhagyott. Kifulladt ez a tendencia. Megjelentek a Brüsszelből érkező mezőgazdasági támogatások, amelyek jelentékenyen megváltoztatták a termelési gyakorlatot: nem a néhány - 4-10 - haszonállatot tartó kiscgazdáknak, hanem a frissen létrejött vállalkozói rétegnek, a közepes vagy annál nagyobb - 50-100, esetenként még nagyobb egységgel rendelkező - „farmereknek” kedveznek. Voltak, ma is vannak próbálkozások különböző szövetkezeti formák létrehozására a mikrogazdaságok számára, de valahogy ezek a közösségek nehezen működnek, vagy pedig pár év múltán teljesen elszorvadnak, ha nincs meg a tagságban az együttműködési hajlandóság, ha nincs meg az együttműködési készség,

Hagyományos szántás (Sánduly Lajos felvétele, Zeteváralja, 1990 körül)

illetve a bizalom. Valami görcs maradt a következő nemzedékben is, amely valósággal viszolyg a szövetkezet eszméjétől.

A „zsigerből gazdálkodók” – holott életkoruknál fogva már nem találkozhattak a „kolhoz-szerű” téeszekkel – a beszélgetések során határozottan kijelentik, hogy „nem közösködnek senkivel”. És így is viselkednek: az egyéni boldogulás (a túlélés) lehetőségét keresik. *„A gazdálkodás máma sem úri dolog; ha azt akarod, hogy legyen, akkor rabja vagy, éjjel-nappal ott kell lenned, és ünneped sincs soha, nem hiányozhatsz pár óránál hosszabb időt, s akkor is szólsz valakinek, hogy nézzen reja a marhákra.”* Néhány, talán 3-4 családi gazdaság társulásával létrehozható lenne egy-egy jelentősebb tőkével, komolyabb gépparkkal és földterülettel, illetve állatállománnyal rendelkező, „összedolgozó” és szakosodott gazdasági egység. Nem bomlik fel a birtokszerkezet, több ilyen apró „szövetkezetnek”, huzamosan társuló kisgazdák csoportjának is van esélye a fennmaradáshoz egy adott településen belül, amely felveheti a versenyt a szubvencióhajhász (tájidegen magatartású, az eredeti tőkefelhalmozás útját járó) farmerekkel, cégekkel, ráadásul idő szabaddal fel, amelyet szabadon használhatnak fel pihenésre, kikapcsolódásra, önképzésre, kialakul egy következetes és ciklikus munkarend, jól megszabott belső fegyelem, amely követi azt a standardot, ami az adminisztrációban, a köz-, illetve a versenyszférában létrejött (esetleg a Nyugat-Európában tapasztalt munkakultúrát jellemzi, és nem lépi túl a 40 órás munkahetet, ráadásul a benne résztvevő személyeket a nyugdíj- és egészségügyi biztosítások világa iránt tereli...⁵⁾

---

5 Nem találtunk ide vonatkozóan külön statisztikákat a mezőgazdaságban tevékenykedőkre, de jellemző, hogy az Udvarhelyszéken élő falusiak jelentős része valóság fel orvoshoz menni, kórházi szolgáltatásokat igénybe venni; igen gyakori, hogy sürgősségi esetekben derül ki az élő biztosítás hiánya, amelynek pótlása legalább féléves hozzájárulás befizetését igényli ahhoz, hogy az illető személy teljes jogú ellátásban részesüljön; másik jelenség: tartós rokkantság esetén, illetve a nyugdíjkorhatár elérésekor állapítja meg az Országos Nyugdíjpénztár (CNPP – Casa Națională de Pensii Publice) ilyen ügyekben illetékes megyei kirendeltsége, hogy a befizetett biztosítás összege nem éri el a minimumot – 16 év –, vagy pedig az aktív életpálya hosszán teljesen hiányzik. Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (Casa Națională de Asigurări de Sănătate – CNAS) 2023-as kimutatása szerint 20,01 M állampolgár jelentkezett be az ellátási rendszerbe az évek során valamikor (a nagykorúságot elért állampolgároknak 2014-től kezdve postázzák ki a háziorvosokhoz történő bejelentkezés után aktívvá váló kártyákat) háziorvoshoz, de 2023-ban 18,03%, azaz 3,61 M fő nem rendelkezett élő biztosítással, ami némi csökkenést jelenthet 2022-höz viszonyítva, hiszen ez a szám akkor még 3,74 M volt.

Azonban ez a réteg, a „zsigerből gazdálkodók” csoportja egyelőre képzettségi hiányosságok miatt, kellő rátermettség híján alkalmatlannak látszik az (ön)szerveződésre, a saját foglalkozása intézményesített keretei megteremtésére, úgyhogy a terep az „új földesurak” és a kívülről érkező, gyakorlatilag tájidegen „projektek” számára továbbra is nyitott marad az udvarhelyszéki vidék falvaiban... Ebből a környezetből jórészt hiányoznak a valóban okos és képzett gazdák, hiszen a kis- vagy nagyvárosi életforma, Magyarország, Nyugat-Európa, a felső- és a magasfokú szakoktatás folyamatosan „lefölözi” a kisfalvak elitjét.

Az ilyen jellegű települések általában a „maradékot” és az időnként jelentkező, kis létszámot képviselő, a vidéket újra felfedező – gyakran naiv, de olykor azért életképes programokkal érkező – értelmiségiek, illetve a még valamilyen tevékenységet kereső nyugdíjasok csoportjait fogadják be. Voltak időszakok, amikor a juh- és kecsketartást kiemelten támogatták, majd a tejelő és a húsmarhákra irányult az APIA⁶ szubvenciók politikája. Ily módon kialakult egy viszonylag tehető, ám „tájidegen” módszerekkel dolgozó réteg, amely komoly gépesítéssel, kevés emberi munkaerő részvételével tevékenykedik.

Akár a kisebb lélekszámú településeket (7-500 lelkes), akár a népesebb (500-5000 fős lakossággal rendelkező) községeket, községközpontokat vizsgáltuk, arra következtethettünk, hogy 2015 és 2025 között Udvarhelyszéken (is) visszaszorulóban van a mezőgazdaságból élők száma, csökken a megművelt szántóföldek aránya, mindamelllett, hogy egyre jelentékenyebb az ideérkező támogatások aránya, amelyeket – értelemszerűen – a már meglévő közepes vagy annál nagyobb, szakosodott vállalkozások kapták/kapják, nyerik el koncentráltan a következőkben is. Ez jórészt érvényes az anyaországból jövő agrártámogatási rendszerekre is. *„Annak adnak, akinek már van. Ebben a játékban a kisebb gazda nem érdekes. Akár az Unió adja, akár Magyarból jön valami pénzmag, azoknak kedveznek vele, akiknek önrész van a kezibe’, akik ezt meg azt fel tudnak mutatni, hogy nekik már megvan az alap.”*

6 Azaz: Agenția de Plăți și Intervenție pentru Agricultură – magyarul: Mezőgazdasági Intervenciók és Kifizetési Ügynökség, amely 2004 óta működik Romániában a mindenkor Mezőgazdasági és/vagy Erdészeti és Vidékfejlesztési Minisztérium alárendeltségében, az Európai Unió Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap általi finanszírozott támogatási alapok kezelését végzi, az intézkedések végrehajtását felügyeli. (A szerk.)

Mivel egyre kevesebb a kisgazda, csökkenőben azon bennvalók száma is, ahol mezőgazdasági termelés, illetve állattartás zajlik. Emiatt fölöslegessé válnak a gazdasági épületek; eltűnnek a csúrsorok, a gabonások, a szekerek és a különféle földművelő eszközök tárolására alkalmas színek. A feljavított vagy bővített, esetenként az új családi házak már nem követik a hagyományos építkezési formákat, hanem a megváltozott igényeket tükrözik, ahhoz igazodnak, hiszen alkalmasak arra, hogy azokat a benne lakók jórészt pihenésre, beltéri tevékenységekre használják. Magasabb a komfortigény, majdhogynem általános a 4-5-6 szoba, a tágas nappali kialakítása – még akkor is, ha azokra a „normális” életvitelhez semmi szükség –, amelyek fűtése házi hőközpontokból fával vagy gázzal történik. A megváltozott életmód azt is jelenti, hogy a jövedelemszerzés az aktív lakosság körében nem helyben, hanem valamely közeli városban történik, növekedőben a mobilitási tendencia, a más régiókban, illetve külföldön történő munkavállalás. Ma már nem jellemző a többgenerációs együttélés: a „faluba beálló” házaspárok általában új hajlékokat építenek. Jelentős számú a meglévő faluszerkezeten belüli ingatlanfejlesztés, de a fiatalabb népességgel rendelkező településeknél megfigyelhető a kültelkek megszerzése is, azok rácsatlakoztatása a már meglévő út- és közműhálózatra; sok esetben ezeket a folyamatokat az önkormányzatok is hatékonyan támogatják. A gazdálkodók/farmerek új istállókat építenek – általában távolról érkező, engedélyezett vagy javasolt típustervek alapján –, azokat gyakran külterületeken, az általuk felvásárolt vagy tartósan bérbe vett területeken helyezik el. Ellentétben az egykori udvarhelyszéki kisbirtokosokkal, akik átlagosan 4-20 hektáros – nadrágszíj-parcellákra felosztott – tulajdonnal rendelkeztek, az ilyen újsütetű vállalkozások már 200-300 hektárt birtokolnak, amelyet legeltetésre, részben pedig takarmány előállítására használnak.⁷ Alig néhány százalékra csökkent a szántóföl-

---

7 Udvarhelyszéken nem maradtak fenn, nem jöttek létre korábban igazi nagybirtokok. Ha voltak is egyes – arisztokrata származású vagy „tőkés” – családok tulajdonában jelentősebb földterületek, azokat 1948-ban már államosították. Az 1950-es években – a több hullámban – pusztító kulákosítás idején már a néhány hektárnyi magánterület / a rendszerellenes magatartás / egy-egy apró megnyilvánulás / a falvakban tevékenykedő párttagok és tisztviselők rosszindulatú (fel)jelentései bőven elegendőek voltak a megbélyegzéshez, ami szigorú beszolgáltatási kvótákkal és jogvesztéssel járt, hiszen a kuláknak nyilvánítottak gyermekei nem foglalhattak el „bizalmi” állásokat, sőt igen gyakran eltávolították őket az egyete-

di gabona, a pityóka és a vetett takarmány termesztése; szünetel a gyümölcsösök telepítése is. Ennek oka egyrészt a kártékony vadak indokolatlan arányú jelenléte. A „szakosodás” másik gerjesztője a lassú megtérülés.

Nagyon kevesen tudnak, vagy nem is képesek húsz-harmincéves folyamatokban gondolkodni. A „vállalkozásszerűen” gazdálkodók egy része – ha a falvak belterületén marad – szétfeszíti a megszokott rendet: általában úgy fogalmazzák meg helyenként a falusiak, hogy „ezek már nem képesek megférfni a maguk udvarán” – egyre több szomszédos bennvalót vásárolnak fel, amelyek egy részét gépek és takarmányok tárolására, másik részét pedig idegen formájú és kivitelű gazdasági épületek létesítésére használják, de előbb tudatosan és „szakszerűen” lerohasztják a meglévő hagyományos épületeket.

Szigetszerű tömbök jönnek létre a „domíniumokon”, amelyek elkülönülnek a falu többi részétől. Gyakori esetben rombolják a megszokott utcaszerkezetet, még akkor is, ha szigorú előírások vannak az állattartásra, az építkezésre, az ingatlanhasznosításra vonatkozóan. Számos ilyen megoldást láthatunk, ha egy szomszédos domboldalról, madár- vagy dróntávlatból közelítünk egy-egy településre. Az újfajta gazdálkodás „tájszennyező” és fölöttébb veszélyes hozadéka, hogy megfelelő színek, garázsok híján a gépparkot is az utcákon tárolják. Az önkormányzatok csak kevés esetben, kitartó munkával, bírságolással, pszichológiai ráhatással képesek néhol ezt a gyakorlatot megfékezni. Ahhoz pedig olyan polgármester és tanács kell, aki/amely újfajta választási ígéretként, valódi kötelességeként éli meg a településkép-védelmet, és nem fél a konfrontációtól, még akkor sem, ha azzal fenyegetik a polgárok, hogy majd olyant választanak meg legközelebb, aki „béfogja a száját”.

---

mekről és a középiskolákból is. Ld. Lőrincz György: Kulákok a két Homoród mentén. In *A Homoród füzes partján*. Csíkszereda, 2000, Pro-Print Könyvkiadó, 181–186. p. (A dolgozat szerzője táblázatot is közöl az érintettekről, akik valamilyen okból fennakadtak a rendszer szűrőjén. A listából kiderül, hogy kivétel nélkül kisbirtokosokról van szó, nem a vagyonosság volt a döntő, hanem a bátorságra valló mentalitás, az osztályidegen magatartás, illetve az is számított, ha szorgalmas és szavatartó, közmegebecsülésnek számító gazda volt az illető, máris kuláknak minősíthették.) Az egy birtokosra jutó művelhető földterület (1930-as adat) Udvarhelyszéken Böződi szerint 1,9 ha! In *Székely bánja*. 155. p. Forrás: <https://mek.oszk.hu/08000/08075/08075.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. december 6.)

Változó falukép Alsósófalván (A szerző felvétele, 2021)

EGYSZER A MEGYE, AZTÁN BENNE UDVARHELYSZÉK

A városok vonzáskörzetében – vagy valamilyen vasúti, esetleg közúti csomópont közelében – „alvónegyedek és -utcák” jönnek létre a „bebírók” jóvoltából, akik urbánus vagy idegen környezetből származva nem kötődnek túlságosan az adott településhez, s akár etnikai, vallási, kulturális szempontból is más irányú a kötődésük. Udvarhelyszéki viszonylatban azonban ez nem annyira releváns – nem szembetűnő a „jövevények” aránya, hiszen az egykori székely anyaváros népessége napjainkban 30 ezer fő körüli – a 2021-es népszámlálás⁸ szerinti 31 335 lelkes lakosságból 29 455 magyar (94%), 861 román (2,5%), 19 cigány⁹, további 1202 (3,8%) más nemzetiségű (olasz, német, ukrán, török, kínai stb.), vagy pedig nem nyilatkozott a nemzetiségére vonatkozóan feltett

8 <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (Utolsó letöltés: 2024. december 6.)

9 Székelyudvarhelyen a „romák” aránya 2021-ben 1,58% (496 fő), az ErdélyStat szerint (2017) 3% körüli a jelenlétük, valamelyest meghaladja az ezer főt; magyar anyanyelvűek, körükben 5% alatti a román nyelv színvonalas kommunikációra, folyékony társalgásra alkalmas vagy érdekvérvényesítési szintű ismerete, mindössze 15-20 személy beszél, használ vagy anyanyelvként határoz meg valamely roma dialektust.

kérdésre; Székelykeresztúrnak ugyanekkor – a becsatolt falvakkal együtt – 8797 lakosa van, amelyből 7673 magyar (87%), 239 cigány (2,7%), 220 román (2,5%), a fennmaradó 665 (cca. 8%) nem adott választ anyanyelvéről, nemzeti, nemzetiségi identitásáról (feltételezhetően német, olasz, ukrán stb., aki munkavégzés vagy ottani vállalkozás indítása miatt letelepedett külföldi).

Jelentős a Székelyudvarhelyről történő kirajzás, vagy inkább „mérsékelt kiáramlás”, amely több irányban is megmutatkozik: kelet irányban Fenyéd, Küküllőkeményfalva, Máréfalva, nyugaton Székelyszentlélek, Malomfalva, Farkaslaka, a város déli kijáratánál pedig Felsőboldogfalva, Bikafalva és Lengyelfalva felé. Az utóbbi két-három évtizedben Székelyudvarhely lakossága mintegy 10 ezer fővel csökkent – 1992-ben 39 959, 2002-ben 36 948, 2011-ben 34 257 lakosa volt a megyei jogú városnak –, ami részben a bútór- és a gépgyártóipar (Gábor Áron Gépgyár, Matricagyár, a cérna- és készruhágyár)¹⁰ megszűnésének következménye; az onnan elköltözők egy része külföldön telepedett le, de egy jelentős hányaduk a szomszédos településekre áramlott. Az említett városközeli települések lakossága általában szépen gyarapodott 1990 után: Fenyéd község lakossága – Küküllőkeményfalvával – 1603 (1992) főről 2122-re (2021); Máréfalva ugyanakkor 2017-ről 1995-re apadt, bár az itteni polgármesteri hivatal közlése alapján megmaradt a 2011-es állapot, hiszen akkor ugyancsak 1995 főt számoltak a kérdezőbiztosok; Felsőboldogfalva (falu, községközpont) 531-ről 808-ra; Bikafalva 431-ről 486-ra; Lengyelfalva 346-ról 397-re; Nyikómalomfalva 733-ról 779-re; Székelyszentlélek 632-ről 684-re; Farkaslaka (falu) 1871-ről 1908-ra növekedett. A Székelyudvarhelyről kiáramlottakat – vagy

10 Dr. Vofkori László (1944–2008) főiskolai tanár, egyetemi docens, a Székelyföld népességföldrajzának kiváló szakembere írta anno (1980 körül) összeállított tanulmányában (A társadalmi mobilitás, a foglalkozási-területi átrétegződés vetületei Székelyudvarhelyen. In *Változó valóság*. Bukarest, 1984, Kriterion Könyvkiadó, 178–201. p.), hogy akkor mintegy 22 ezer munkahely van Székelyudvarhelyen, amelynek egynegyedét faluról ingázók töltik be, az ipar a foglalkoztatottak 72,6%-át „szippantja” fel. Ekkor az állítólagosan „uralkodó réteg”, azaz a „munkásosztály” képezte a város gerincét a beáramlókkal együtt. Lásd még: https://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://adatbank.ro/html/alcim_pdf12206.pdf. (Utolsó letöltés: 2024. december 7.) Ez a tendencia 1989-ig tart, olyannyira, hogy az iparban dolgozók kontingense eléri akkor a 30 ezer főt, immár népesebb körökben az ingázók rétege is, mintegy 28%, ám ők lesznek azok, akik az 1992-től kezdődő leépítések során „hazaszorulnak”, hiszen földjeik, házaik vannak – feltételezhető, hogy valamilyen megélhetési lehetőséggel otthon is rendelkeznek.

azok gyermekeit – ezekben a falvakban kell keresni, illetve olyan távolabbi községekben, mint Korond, Oroszhegy vagy Zetelaka, hiszen mind a három közigazgatási egységben növekedés mérhető, amely nem csupán helyi „gyökerű”.

Hogy mivel foglalkozik ma pontosan a Székelyudvarhelyen és vonzáskörzetében élő aktív népességréteg, azt nehéz pontosan meghatározni. Vofkori László említett tanulmányában akkor – a korszellemnek megfelelően – az iparosításban és a szakképzett, valamint túl- és felülképzett dolgozói rétegben, a műszaki értelmiségben látta az erőt, vélte felfedezni „a jövő letéteményesét” egy zárt rendszerben, hiszen a mobilitásnak abban időben, a „létezett fénykorszakban” állami, ideológiai szinten szabtak gátat, az emberek gyakorlatilag vasfüggöny mögött éltek, a munkavállalás pedig kötelező volt.

Hargita megyében 115 701 munkavállaló volt 2021-ben¹¹, amelyből 12 282 folytatott valamilyen mezőgazdasági tevékenységet, 42 971 az iparban dolgozott – ebből azonban 12 988-at az építőiparban alkalmaztak, többet, mint az agrárszektorban összesen (!) –, igen markáns foglalkoztató ágazat volt még megyei szinten a kereskedelem (20 451), a szállítás/logisztika (6007), a tanügy (5736), a szállodaipar/vendéglátás (3771), az egészségügy (5862), a közigazgatás (5724)¹², a szolgáltatások területe (1834), ez összesen 104 938, a többi 10 763 – azaz a fennmaradó 9,3% az egyéb kategóriákban szerepelt, amelyet külön-külön bontásban nem ábrázoltunk. Mivel Udvarhelyszékre lebontott, átfogó statisztikát nem találtunk, magunk próbálkoztunk ezeket az adatokat begyűjteni és összegezni a riportsorozat indításakor kidolgozott módszertan segítségével, amely hasonló ugyan a hivatalos adatokból származóhoz, de mégis másfajta mutatókat eredményezhet. Akár pontosabb is lehet.¹³

---

11 Az adatokat a 2021-es népszámláláskor összeírtak alapján közöljük, a www.recensamentromania.ro nyomán. A továbbiakban: REC21.

12 Ez a számadat magába foglalja a rendvédelmi erők, a titkosszolgálatok és a hadsereg alkalmazotti állományát.

13 Több adatsor létezik: a népességnyilvántartó székelyudvarhelyi kirendeltsége (SPCLEP Odorheiu-Secuiesc), a megyei tanács, az Országos Statisztikai Hivatal közül egymástól 1-2%-ban eltérő adatokat, amely általában nem egyezik az önkormányzatoktól elkért „népességmentesítési” számokkal. Itt általánosan a legutóbbi népszámlálás adatait használjuk, amely majd összehasonlítási alapot, jól meghatározott standardot képvisel más régiók vizsgálatakor.

A megye lakossága a legutóbbi népszámláláskor 291 250 volt. Az 1992-es demográfia csúcsot követően – akkor 348 335 lakos élt itt – egy közepes városnyi ember tűnt el, nagyjából annyi, mint Csíkszereda és Székelykeresztúr lakossága együttvéve. Ez országos jelenség is, de mindenképp számottevő (-17%), hiszen meghaladja az országos átlagot (-16.4%).¹⁴ Utolsó letöltés: 2024. december 7.)

Nyilvánvaló, hogy vannak jóval szegényebb, sokkal inkább érintett megyék is – Erdélyben Hunyad megye, ahol gyakorlatilag megszűnt két igen fontos ágazat: a bányászat és a kohászat (ott ebben az időszakban 34%-os a fogyás!) –, de a tehetősebb városoknál, ahová jelentékenyebb külföldi tőke és hazai befektetés koncentrálódott, ott is csökkent a népesség. Ilyen Kolozsvár és környéke – tulajdonképpen egész Kolozs megye (-7,8 – ez az ott érvényes népességfogyási mutató) –, Temesvár (-25%), illetve Nagyszeben (-21%) és Brassó (-28,1%) a maguk agglomerációs övezetével. A metropoliszövezetek igen kiterjedtek, viszont jóval kisebb bennük a népsűrűség, hiszen kertés és sorházak épülnek – horizontálisan terjeszkednek – szemben az urbánus környezettel, ahol a vertikális, egymásra tevődő, sokemeletes „lakógépekről”, a múlt rendszerből származó tömbháznegyedek sokaságáról beszélünk.

Tulajdonképpen az sem volt szerencsés kormányzati döntés a mai Hargita megye szempontjából, hogy Brassó, Fehér, Kovászna, Maros és Szeben megyével együtt a közép-romániai fejlesztési régióba került (1998), nagyon erős a két közeli nagyváros tőkeelszívó hatása, és a „perifériákon” kisebb a befektetési hajlandóság, hiszen logisztikai szempontból is gyengébbek – ilyenkor mérvadó az úthálózat, a vasúti csomópontok, a repülőterek, a fejlett közép- és felsőfokú oktatás megléte, amely biztosíthatja a jól képzett munkaerőt bármely szektorban. Ide érdemes egy adatsort beilleszteni 2019-ből, amely az egy főre

---

14 A hivatalos statisztikák mintegy 4 milliós népességfogyást ábrázolnak, viszont a helyzet sokkal aggasztóbb, hiszen az aktív népesség jelentős hányada – mintegy 4-5 millió állampolgár – ideiglenesen vagy huzamosan, hivatalosan, a „szürke gazdaságban” vagy „feketén” (láthatatlanul) dolgozik külföldön. A diaszpórában élő románok lélekszámát 5,2 millió főre becsülik, amelyből mintegy 4 millió 1990 után „keletkezett”, jelentős közösségeket hozva létre Olaszországban (1,2 M), Spanyolországban (1,1 M), Németországban (450 E), az AEA-ban (1,1 M), Nagy-Britanniában (1,7 M), Kanadában (210 E), Franciaországban (200 E), Ausztriában. Lásd még: <https://www.worldometers.info/world-population/romania-population/>; <https://kronikaonline.ro/kulfold/mintegy-nyolcmillio-roman-allampolgar-elhet-ukulfoldon>. (Utolsó letöltés: 2024. december 7.)

jutó külföldi működőtőkét (FDI) ábrázolja néhány erdélyi megyében és a Székelyföldön: Temes megyében 6214 euró, Hunyad megyében 1011, Brassó megyében 4712, Kolozs megyében 2751, aztán Maros megyében – amelynek nagyjából fele sorolható a történelmi Székelyföldhöz – 3110, Kovászna megyében 644, Hargita megyében pedig mindössze 365 eurónyi ez az összeg.¹⁵

GAZDASÁGRÓL, ÚTHÁLÓZATRÓL – CSAK NAGYVONALAKBAN

Az egykori Csík- és Gyergyószékkel ellentétben, Udvarhelyszéken csak egy, ma már jórészt kihasználatlan vasúti szárnyvonal létezik Héjjasfalva és Székelyudvarhely között, egyetlen országút (DN13A), aztán két olyan megyei út – Héjjasfalvánál (DJ137), illetve Kőhalomnál (DJ132) csatlakozva –, amely „kifelé” létesít kapcsolatot a DN13-E60-as európai út Segesvár és Brassó között haladó szakasza iránt. Kovászna megyébe – tehát a Székelyföld egy másik nagyobb tájegysége, Háromszék felé – egy jelenleg fél sávon (!) működő megyei úton (DJ131) lehet eljutni, Oklándot elhagyva (az utolsó „empirikus” információgyűjtés 2024 novemberéből származik); Gyergyószék a Bucsin- (DJ138), illetve a Libán-tetőn (DJ138) átvezető megyei utakon közelíthető meg; Maros megyébe – Etéd községen áthaladva – két közlekedési lehetőség létezik: Szolokma, illetve Erdőszentgyörgy (DJ136A) felé, amelyek ma már személy- és tehergépkocsikkal is bejárhatók. A meglévő országos és megyei utak tehermentesítése akkor történhet meg, ha a községeken belüli úthálózatot is kiépítik, modernizálják, s ezek rácsatlakozhatnak a meglévő közlekedési folyosókra. Ilyen sikeres projekt volt a 2019-ben átadott, Homoródalmást és Homoródszentmártont összekötő, a Leányerdőn áthaladó út (DJ132A), a Székelymuzsna–Agyagfalva közti községi útszakasz aszfaltozása (DC9). Oroszhegy község is nyitott¹⁶ a „világ” felé: ma már műút vezet a Szejke irányába, Ülkén, Székelyszenttamáson át (DC39), és Székelyudvarhelyre is Kadicsfalván át (DJ134B). Új közlekedési alternatíva jött létre Lövete és Kirulyfürdő között, amelyen ki lehet jutni az egyetlen országútra, hatékonyan lerövidítve Csíkszereda felé a távolságot. További lehetőség mutatkozik a Homo-

15 Forrás: Erdélystat

16 Az 1989-es fordulat a községet viszonylag hátrányos helyzetben találta: csak gyenge minőségű makadámúton lehetett a község településeit megközelíteni.

ródszentmárton–Gyepes–Homoródremete–Kerekerdő–Székelyudvarhely szakaszon (a mai 17,5 km-es alternatíva mellett kiépülhet egy új, 12,2 km hosszúságú, amely Szentmárton központjától számítva is rövidítés, de előnyt jelent a Homoróddalmásról, Lövétéről abba az irányba közlekedőknek), amelyen – amennyiben közös pályázat jóvoltából megvalósul három érintett önkormányzat együttműködésével – Székelyudvarhely könnyebben elérhetővé válik, és valamelyest tehermentesül a Székelyudvarhely–Felsőboldogfalva–Homoródszentmárton szakasz. Ugyanakkor Korond és Varság, Zetelaka és Varság, Oroszhegy és Székelyvarság is összeköthető a meglévő erdei és dűlőutak fejlesztésével. Külön megemlítendő itt, hogy Udvarhelyszék legnagyobb kiterjedésű tanyavilágában, Varságon 2010 és 2021 között modernizálták a teljes községi utca- és úthálózatot, ami 150 km, ennyit kell tisztítani és karbantartani a következőkben.

Vannak olyan megvalósítások is, amelyek kevésbé sikeresek. Néhol perek zajlanak az önkormányzatok, vagy a megye és a kivitelezők között, amelyekre itt külön nem térünk ki, hiszen azok valamilyen módon rendeződnek, s a hatályos bírósági döntéseket követően „had-

A zetelaki tájház (A szerző felvétele, 2022)

rendbe” állnak ismét a munkagépek. Olyan uniós források mutatkoznak, amelyeket kár lenne nem kihasználni, az Európai Unióhoz való csatlakozás komoly lehetőségeket nyitott meg. Erre mondja olykor a hely lakója, hogy *„1962-ben a kollektívek helyett utakat kellett volna építeni, így ez a program legalább hatvan évet késett”*. Kétségtelen, hogy van ebben igazság is. De hol volt akkor „ez” az Európa?! És hozzá kell tenni még azt is, hogy *„Vajon mi érkezett volna a falvainkba ez idő alatt, ha aszfalt van és államilag korlátozatlan mobilitás? Mit tett volna velünk Európa, ha nincs itt nálunk, a kapun belül a Szovjetunió?”* Kétségtelen, hogy másképp, máshol állnánk. Nem biztos, hogy jobbak lennénk! Másmilyenek. A helyzet azonban ilyen. Amilyen.

A két kötet megírása idején – nagyjából 2019 nyara és a 2024-es év eleje közötti időszakban – felkerestük a történelmi Udvarhelyszék 22 községét, amely összesen 120 falut foglal magába¹⁷, és (hibrid jellege miatt) egy kisvárost is, túl ezen pedig meglátogattunk három ugyancsak udvarhelyszéki „érdekeltséget”: Homoróddarócot, Homoródjánosfalvát és Székelyzsombort. (Azért vizsgáltuk e falvakat, mert annak ellenére, hogy erős bennük az Udvarhelyszék, Hargita megye iránti kötődés, ma már részei a „székely tömbnek”, mindhárom település Brassó megyéhez tartozik.) Lehetett volna Erdővidéken is vizsgálódni, vagy a Kis-Küküllő mentén – egyébként tettünk már mindkét irányban utazásokat, készítettünk felvételeket, gyűjtöttünk adatokat –, hiszen ezek a kistájak részei voltak egykor a széknek vagy a vármegyének, de úgy határoztunk, hogy majd a következő kötetekben fognak szerepelni, a mai közigazgatási rendszer szerint haladunk arra tovább. A vidéket megcélzó munka során a városokkal „településképi” szempontokat figyelembe véve nem nagyon foglalkoztunk. Itt-ott azért a becsatolt falvakat megnéztük, a vidékhez soroltuk, amennyiben még elkülönülnek földrajzi értelemben – Fiafalva, Betfalva –, emlegettük ugyan a beolvasztott településeket – Bethlenfalva, Szombatfalva, Kadicsfalva –,

---

17 Tulajdonképpen valamivel több, mert hozzáadható a listához Küküllőmező, Soly mosiláz, Firtosiláz, Békástelep (vagy Békástanya), Bucsin, Sásverés, Kíruylfűrdő, Szencsed. Ezekkel együtt 128 faluban jártunk, de közben megadtuk a „rangot” Homoródszentmárton Bükkfalva nevű utcájának, így 129 lett a falvak száma. Van olyan település – például Sásverés –, amelynek ma egyetlen lakója sincs. A többi itt felsorolt falu vagy tanya a községekről szóló riportok valamelyikében azonban felbukkan.

de anélkül, hogy foglalkoztunk volna a még valamelyest látható népi építészeti örökséggel. Ahol hibrid településsel talákoztunk – Szentegyházán, hiszen igaz a mondás, „hogyan ez a falu város” –, ott külön figyelmet szenteltünk a „falusi” és a „városi” településrészeknek. Mikro- és makrogazdasági, demográfiai szempontból vizsgáljuk a Hargita megyében levő udvarhelyszéki településeket, a három Brassó megyei falut most ide nem vesszük be, összesítéskor külön kezeljük egy kisebb fejezetben.

Udvarhelyszék rurális jellegű települései közt 90 olyan falut, tanya-bokrot találtunk, amelyekben 500 fő alatti a lakosok száma, ez 17 816 lakos. Ugyanakkor 36 nagyobb népességgel rendelkező település is van¹⁸, ahol 54 716 lelket számláltak 2011-ben, ez összesen 72 532 fő volt akkor. Ugyanezen a területen 2021-ben a következő népességi mutatókkal találkozhattunk: a kistelepülésekben 16 011 – a fogyás 11,3%-os –, a nagyobbakban 57 127, ami összességében 73 138 – ez 4,4%-os növekedés –, és ami itt összevontan, átlagosan 0,8%-os növekedést eredményez. Ha megfigyeljük Udvarhelyszék népességét, és a 2021-es „vidékiek” kontingenséhez hozzáadjuk Székelyudvarhely (34 257) és Székelykeresztúr (7379) „városi” lakosságát, akkor 114 168 az össznépesség (2011), majd a tíz év múlva rögzített adatok figyelembevételével – 31 335, illetve 7224 – ez a mutató 111 697 lakost jelez (-2,16%). Jóval enyhébb az apadás az országos átlagnál (-5,2% ebben az évtizedben).¹⁹

A HÁROM „ELCSATOLT” TELEPÜLÉSRŐL

Homoróddaróc és Homoródjánosfalva jelenleg a román túlsúlyú Kaca²⁰ községhez tartozik, de megőrizte magyar többségét. Darócon 2021-ben 495 lakost írtak össze, ebből 386 volt magyar (78,6%);

18 Ide soroltuk a városi ranggal ugyan nem rendelkező Parajdot, illetve a városként nyilvántartott Szentegyházát – a helyi előjárók mind a két esetben „hibrid településként” beszéltek az általuk irányított önkormányzati egységekről.

19 REC21

20 A községközpontban 1373 lakos élt 2021-ben, amelyből 211 (15,4%) magyarnak vallotta magát. Ugyanakkor jelen van itt is egy román tudatú, bizonyos statisztikákban – amennyiben az előnyt jelent számukra – egy magát romaként meghatározó réteg is, amely adott esetben – becslést 2011) – 1118 lélek lehet (45%). Olyan magyar-cigány csoportok is vannak körükben, akik annak idején kiváltották a magyar igazolványt, illetve később megszerezték a magyar állampolgárságot, de a valós identitásuk „hullámzó”. Kaca falu népessége időközben jelentősen gyarapodott 1196-ról 1373 főre (+15,6%), vélhetően a románoknak köszönhetően, akik immár jórészt románként határozzák meg magukat. (REC21)

Homoróddaróc főutcája (A szerző felvétele, 2019)

Jánosfalván 140-et, amelyből 138 magyar identitásúnak vallotta magát. Tíz év múltán Darócon 432 (-12,7%), Jánosfalván 117 (-14,3%) volt a lélekszám. Székelyzsombor községközpontja Homoród. Itt 467 lakost regisztráltak 2011-ben (a magyarok aránya 78,5%), amely aztán 2021-re 412-re apadt (-11,7%).

Homoróddarócról 1945 és 1995 között eltűntek a szászok. Helyüket jórészt az udvarhelyszéki Hegyaljáról betelepülő székely-magyarok foglalták el az évtizedek során. Mivel megmaradtak a régi családi házak,

Székelyzsombori utcakép (A szerző felvétele, 2021)

a gazdasági épületek, az evangélikus szászok erődtemploma és iskola-épülete is – amelyben ma a Török Sándor Általános Iskola működik –, elmondható, hogy jórészt épnek számít a fútca hosszán a településkép, amelyet megbontanak itt-ott az új építmények és a beavatkozások, de közakarattal akár fenntartható is lehetne. Ami fölöttébb bosszantó és összképromboló – s a földrajzi adottságok miatt igen szembeötlő –, az az igénytelen aspektust mutató gazdálkodási formák nyoma, amelyeket a közterületen hagyott haszongépjárművek, esetlegesen elhelyezett szénabálák²¹ sokasága, a hevenyészett épületek és a közszemlére kihelyezett géproncsok jeleznek. A 13. század elején (1220 körül) épült „elődtemplomból” kialakított templomvár sokak által felkeresett objektum, amelyet ugyan „kibeleztek”²², több évtizeden át, romániai költségvetési pénzből részben felújítottak, jelentős vonzerővel bír, s akár regionális hatású programok helyszínévé is válhatna. Darócnak amiatt is jelképes és kiemelt értéke van, mivel a Szászföld és a Királyföld, később pedig Udvarhelyszék, Udvarhely vármegye határfaluja, kapuja volt (még a második bécsi döntést követően is ide sorolták 1940 és 1944 között).

Székelyzsombor is szász alapítású, de eredeti népességét a járványok következtében elveszítette, már a 16. századtól kezdve a két Homoród folyásának felső szakasza mentéről érkező székelyek telepedtek ide, majd folyamatosan Udvarhelyszék más kiserégióiból jöttek, ahogyan románok is a Homoródok mentéről, valamint Dél-Erdély különböző vidékeiről. Erre vonatkozóan a 18. század elejéről vannak adatok.²³ A közigazgatási,

21 Új jelenség a körbálák megjelenése. Ahogyan növekedtek a szubvenciók, úgy sorvadt el a hagyományos takarmánygyűjtés gyakorlata. Az utóbbi húsz évben eltűnt a képből a szénaboglya. A gépesített kaszálás során a fosszilis energia dolgozik. Nincs szükség emberi munkaerőre, a kaszálás mint a családi erők koncentrálsának egyik színtere megszűnt, ahogy a hozzá kapcsolható kaláka is, ugyanakkor kiment divatból az a gyakorlat is, amikor bevetették „a brazil gépsort” – ezt a sajátos kifejezést helyi cigányokra, más, alkalmilag mozgósítható, a szénacsináláshoz értő napszámosokra vonatkozóan használták (a Nagy-Küküllő és a Gagy mentén bukkant fel a tájnyelvben az ezredforduló körüli években).

22 Az 1980-as években orgonáját és bútorzatát a Szeben melletti Nagycsűrre (németül: Groß-Scheuern vagy Großscheuern, szászul: Griuss Scheiern, románul: Şura Mare – község Szeben megyében) szállították. Egyik 14. századi harangját az első világháború idején – amikor hadi célokra rekviráltak fémeket az egyházaktól (is) –, mint különösen értékes darabot, Budapestre menekítették, ma azt a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.

23 Ld.: Oláh Sándor: Székelyzsombor, 2000. In *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, 2003, MTA Társadalomkutató Központ, 139–164. p. (Forrás: <https://mek.oszk.hu/19200/19264/19264.pdf>)

határ- és rendszerváltozások ellenére a magyar többség mindvégig domináns maradt. A magyarok evangélikus, református, unitárius és római katolikus vallásúak, viszont az a tény, hogy a többség – a feltételezett „őslakosság” – az evangélikus-lutheránus felekezetet választotta a reformáció folyamatában, tartós szász hatást, jó esetben „barcasági csángó” kapcsolatokat is jelent. Hiába volt helyben domináns a magyar vagy székely-magyar etnikum, évszázadokon át gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn a környező falvak szász lakosságával, ami a magas- és a népi kultúrában, a földművelésben és állattartásban, de az építkezési stílusban is megmutatkozott és fennmaradt. A múlt század utolsó évtizedében tett látogatások során a főút mentén lévő utcakép siralmas képet mutatott, azonban a helyiek viszonylag hamar ráébredtek a megőrzés fontosságára. Ilyen irányú pozitív előjelű tevékenységről már Oláh Sándor társadalomkutató is beszámol az ezredforduló táján kelt tanulmányában.²⁴ Ezt követően a felújítási hajlandóság még inkább szembetűnő, ami jelzi a mentalitásváltást, a helyi ízlés alakulását és a múltból örökölt építészeti értékek fenntartását. A szomszédos egykori szász településeken, ahol ma román vagy cigány többség telepedett meg domináns elemként, ott ez a szemléletmód egyáltalán nem látszik érvényesülni, a felbecsülhetetlen értékű épített örökség romokban hever és folyamatosan pusztul. Ha jól sáfárkodnak Zsomborban a helyiek a meglévő faluképpel, a ma még romos parasztvárral, a meglévő szántó-, legelő- és erdőbirtokok kihasználásával, a szarvasmarha- és juhtartással, a kapcsolható élelmiszer- és kézművesiparral fel tudják mutatni a létezett székely-magyar-szász-román együttélés tárgyi és szellemi emlékeit, anyagilag is képesekké válnak prosperálni a helyi termelésből és az időnkénti turistaforgalomból.

Ezekkel a településekkel a továbbiakban nem foglalkozunk – maradnak „bizonyítékként” a korábban elkészült riportok²⁵ –, a statisztikákban sem szerepeltetjük a rájuk vonatkozó adatokat, hiszen az egykori Udvarhelyszék Hargita megyében levő részében „utazunk”, erre az egybe- és összefüggő tájegységre koncentrálna összegzünk. Az viszont pozitív előjelű döntés lenne, ha mindhárom település kérné a közigaz-

---

24 Uo.

25 I. k. 85. p.

gatási beosztás megváltoztatását és a Hargita megyéhez való csatlakozást.²⁶ Ezek a közösségek „organikusan” kapcsolódhatnak azokhoz a folyamatokhoz, amelyek talán jó, és mindenképp a fejlődés irányába terelik a „szerencsésebb” szomszédságukat. Konszenzussal, közakarattal nyilvánítással és bukaresti hozzájárulással akár létre is jöhetne a sokat emlegetett területi újabb átszervezés során ez az állapot.

HÁZTARTÁSOK, BENNVÁLÓK – MEGMARADT ÉS MEGMENTHETŐ HAGYOMÁNYOS PORTÁK

Átfogó, ide vonatkozó statisztikát 2017-ből találtunk.²⁷ Ez sem pontos, hiszen nem készült egyazon időben teljes (népi) építészeti állapotfelmérés, összegzés. Történetek kutatások, a megyei tanács rendelkezik ilyen programmal,²⁸ voltak/vannak egyetemi, akadémiai, interdiszciplináris szintű, ide kapcsolódó egyszeri vagy ismétlődő próbálkozások (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, a Budapesti Corvinus Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Zsigmond Király Egyetem [2018-tól Milton Friedman Egyetem], a Moholy-Nagy Iparművészeti Egyetem, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet stb. részéről; és 2007-től komoly fórum a kétévenként megtartott Énlaka-konferenciák sorozata, amelynek munkálataiban több erdélyi és magyarországi intézmény vesz részt), ám azok térben és időben „szétszóródnak”.

A már említett Vofkori László szerkesztett egy átfogó tanulmánykötetet,²⁹ amely érinti ezt a témakört, de annak is már majdnem három

26 Ilyen községleválás több is volt a megyében. Udvarhelyszéken a két Galambfalva vált sikeresen külön, akárcsak Fenyéd és Méréfalva (mindkettő 2004-ben). Volt hasonló kísérlet még a két Sófalva részéről, de az sikertelen volt, annak ellenére, hogy az adottságok, a népességi keretek megvoltak és ma is meglennének. Az erős helyi identitással bíró Alsósófalva végül egymagában kívánt leválni (2008), de ez a kezdeményezés nem vezetett eredményre. Székelyzsomboron is próbálkoztak (1993), ott megyehatárt kellett volna módosítani, a leválás Homoród községről létre is jöhetett volna, csak hogy a központi szervek nem biztosították a község működéséhez szükséges pénzügyi kereteket. (Erről is ír Oláh Sándor az említett tanulmányban. 156. p.)

27 Az ErdélyStat – statisztikak.erdelystat.ro – készített akkor ilyen összesítést.

28 <https://epitettorokseg.ro/udvarhely-regio/> (Utolsó letöltés: 2024. december 8.)

29 Dr. Vofkori László: *Település- és területfejlesztés Udvarhely térségében. Regionális fejlesztési koncepció és területrendezési kerettanulmány*. Székelyudvarhely, 1997, 250 p. Lásd még: chrome-extension://efaidnbmnnpbpcjpcgclefindmkaj/https://adatbank.ro/html/cim_pdf1936.pdf (Utolsó letöltés: 2024. december 8.)

Atyha – Alszeg 1943 karácsonya táján (Id. Vinczeffy László családi albumából)

*Atyha napjainkban (Molnár Sándor felvétele, 2022,
az Erdélyi Mária Út Egyesület albumából)*

évtizede. Jóval a rendszerváltást követően írta, megérte ugyan a létezett szocializmus lebontását, teljesen más népeségföldrajzi, makro- és mikrogazdasági mutatókat tapasztalt, de váratlan halála miatt már nem érthette meg, nem láthatta, hogy az újfajta kapitalizmus „még 2024-re sem készült el”, s mi, udvarhelyszékiek ma is erősen keressük benne a helyet és az irányt. De nem találjuk – holott ismét eltelt egy emberöltő...

A településkép megőrzésére vonatkozó kutatásoknak és beavatkozásoknak az a nagy baja – minden jó szándék és pozitívum ellenére –, hogy miközben elidőznek egy-egy „felkapott” településen – Énlaka, Siklód, Abásfalva kerül gyakran előtérbe –, az idő alatt a közvetlen szomszédságukban levő falvakban ez az örökség teljesen szétmállik, vagy átalakul valami mássá.

Ilyen gyors, rossz irányú változást Gyepesben, Homoródszentpálon, Felsőófalfván és Atyhában láttunk. E néhány negatív példa mellett tucatszám sorolhatnánk a „fejlesztés” során bekövetkezett változásokat, amelyeket ráadásul (!) maguk a tulajdonosok is a haladás jeleiként értelmeznek... Még a dinamikusan fejlődő népes falvakban – Korondon, Parajdon, Farkaslakán vagy akár Lövétén – is lehetett volna jobban figyelni arra, hogy bár egy-két ház sor, utca mementóként fennmaradjon, itt nem a skanzen jellegre, hanem lakott épületekre gondolunk, amelyek bizonyíthatnák, hogy azokban is lehet 21. századi színvonalon élni. Az így felmutatott örökség és annak megfelelő karbantartása – mindamelllett, hogy elvárható kötelesség lenne – növelheti a helyiek komfortérzetét és erősítheti a település vonzerejét.

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy nagy hibát követünk el, amikor erőltetjük a turizmust és azt majdnem kizárólagos húzóerőként emlegetjük. Ezen a téren évtizedek óta léteznek aktív települések,³⁰ hiszen a helyi erőforrások – gyogyvizek, altalajkincsek, természeti környe-

---

30 Több helyi érdekeltsgű, kiemelt idegenforgalmi jelentőségű községet („zone/comune turistice de interes local”): Parajd, Korond, Farkaslaka, Zetelaka, Varság; illetve üdülőhelyet (stațiuni): Homoródfürdő, Hargitafürdő tartunk számon. Több minősítési folyamat jelen pillanatban (2024 decembere) is zajlik.

zet –, a vallási, a néprajzi hagyományok, a sportolási lehetőségek valósággal provokálták ezt az ágazatot, és magától értetődően jelentkezett a kereslet. De a turizmusnak akkor van értelme, ha a különböző gazdasági szereplők közvetlenül kapcsolódhatnak rá, az ellátás, a teljes gasztronómia, a kiszolgálás is helyi forrásokból, helyi munkaerővel, helyi nyers- és alapanyagokból történik, amelyek mellé csak ritkán kell igényelni a külső struktúrákat. Csak néhány példát említünk: hús, zöldség, gyümölcs, szeszesitalok, üdítők biztosítása helyi beszállítók segítségével, akik – nyilván – a maguk vagy a közvetlen környezetükben előállított alapanyagokból kínálják eladásra szánt termékeiket. Amennyiben van belső piac, ha létezik megfelelő színvonalon, kellő mennyiségben helyi termelés, és az beilleszthető a közéletmezési, közegészségügyi standardokba – akkor van igazán hozadéka az idegenforgalomnak.

Udvarhelyszék vizsgált területén 34 069 lakóingatlant számoltunk.³¹ Igyekeztünk úgy beszerezni az adatokat, hogy kiiktassuk a többszörös számbavételt – társasházakat és a két vagy több háztartást befogadó ingatlanokat egy „élelsrukek” vettük –, illetve besoroltuk a lakatlanul álló bennvalókat is, amelyek főleg a kisebb településeken gyakoriak, de nagy részük hagyományos, vagy küllemében akár visszaállítható lenne, ha mutatkozna rá hajlandóság. Ezzel a módszerrel 969 kiválóan vagy legalább valamelyest jól konzervált portát írtunk össze, nem számított, ha romos csűr vagy szín tartozott hozzá, „egészukek” számoltuk; viszont ha tájidegen anyaghasználatot észleltünk – amikor vasból hegesztett, esetleg fémlemezéből vagy műanyagból készült kerítést/kaput, színes cserepet láttunk –, azt kivettük innen, és a feljavítandó/megmentendő csoportba soroltuk. Így az összesből 2,85% található jól konzervált állapotban, lakják, időnként nyaralóként vagy második „rezidenciaként” használják, bérbe adják, esetleg tájházként üzemeltetik.

---

31 Amikor lehetett, magunk számoltuk a bennvalókat (néhány esetben pontos leírás/leltár áll rendelkezésre – Énlaka esetében például 80 élelsrukek), máskor pedig a polgármesteri hivataltól kértünk számadatokat. Amennyiben egyéni számlálás-kor nagyobb lett az eredmény, engedményt alkalmaztunk: a nagyobb adatot használtuk, olykor jelentékenyen megnövelve így a „visszaállíthatók” kontingensét.

„Csend-élet” Székelyszentmiklóson (A szerző felvétele, 2021)

Egyfajta „aranytartaléknak” számít a visszaállítható csoport: 2378 bennvaló, ami az összes 6,98%-a. Megfigyeltük – néhány községközpontot leszámítva –, hogy többnyire a kevés lélekszámú és félreeső településeken maradtak meg nagyobb arányban ilyen hagyományos házak (Siklód, Tordátfalva, Bágy, Székelypálfalva, Homoródkeményfalva, Abásfalva, Székelyszentmiklós stb.). A helyzet azonban napról napra romlik, gyorsan változik, amit ma látunk, holnap már nem biztos, hogy ott lesz a helyén.

MI LENNE A TEENDŐ?

Mi lenne a teendő, hogyha mutatkozna valódi összefogás, olyan stratégia, amely arra törekszik, hogy kiemelve a sajátost, az erdélyi, a székelyföldi építészet motívumait és anyaghasználatát. Néhány községben a helyi vezetők, de az építőiparban dolgozók és a tulajdonosok maguk is elmondták, hogy fokozottan vigyáznak arra, lehetőleg ne használjanak látható tájidegen anyagokat, olyanokat sem engedélyez-

nek, amelyek színvilága elüt a megszokottól. Fölöttébb ritkán fordul elő a vidékre nem jellemző vakolatminták, bádogozás használata, de amennyiben egy ilyen jelenség felüti a fejét, akkor ragályossá válik. Az újonnan építkezők egymást túllicítálva húznak fel „cigoda”³² jellegű építményeket. Néhány éve mi magunk is tanúi voltunk egy hasonlóknak az egyik, „esztétikai szempontból fertőzött” településen, amikor örömmel újságolta a tulajdonos vagy egy hozzá közel álló személy, hogy milyen szép, ami épp alakul, valósággal kérlelt minket is, hogy igazoljuk a kijelentését: – Ugye milyen gyönyörű, főnök úr?! Majd hozzátette: – Jöjjenek vissza holnap, amikor tesszük fel a „turnuléceket”! Kicsit el kellett gondolkodnunk – elvégre mi a székely enklávéban élünk, valamiféle burokban, ahol a román nyelv használata nem magától értetődő, nem mindennapos –, hogy az mi lehet, aztán rájöttünk: a turnuléc, az turnuléc!...³³ Annyit még hozzá kell tenni, hogy ezek a házak általában a főút mentén épülnek, és egyre több ilyen lehet látni. Mihelyt egy megjelenik, gombamód emelkednek mellettük a többiek is. Ebben a faluban az „öslakos” székely-magyar parasztok levonulnak az országút mentéről, eladogatják a telkeiket, s hátrább húzódnak, ahol aztán maguk is az új módi szerint építkeznek, mert jó „lelépési pénzt” kaptak... Gyakran mediterrán jellegű családi házakat, mert olyant már láttak valahol... A „formai tobzódásnak” pszichológiai okai lehetnek a cigányoknál, valamilyen belső frusztrációt vetít ki a valóságba, a dolognak talán tudatalatti gyökerei is vannak, valahonnan távolról hozott élmények, hiszen ezek az építmények valóban pagodaszerűek, arra hivatottak, hogy a feltörekvést, a révbe érkezést, az anyagi jólétet és a biztonságot, a táj, a hely fölötti uralmat igazolják. Ez nemcsak a

32 A cigoda a *cigánypalota* és a *pagoda* szavak összevonásából keletkezett. Talán a *Népszava* című napilapban írták le először újságikkben (2004), van erre hivatkozás, bár a világháló elérhető médiafelületein magát a kapcsolódó publikációt jelenleg nem lehet megtalálni. Az utóbbi évtizedekben ez a kifejezés általánosan ismertté vált, Kárpát-medence-szerte elterjedt a magyar nyelvben. A mai román nyelvben: *palat țigănesc* – azaz: *cigánypalota*. A „cigánybarokk” ma már képzőművészeti alkotásokon is megjelenik, lásd Eröss István *Paplanok 4* (2010) című művét (Forrás: <https://eloszekelyfold.ro/2020/09/28/charta-xxi-banffyhungad-kimittud-124/>)

33 A turnuléc jelentése: *tornyocska*, azaz: *turnuleț* (román). Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a zárótanulmányunkban helyenként közölt (népi) idézetek valós személyek részéről hangzottak el. Nem kívántuk külön megnevezni őket, így, névtelenül közöljük, ezáltal elvonatkoztathatunk, általánosíthatunk, hiszen több helyen is tapasztalható negatív vagy pozitív jelenségekhez kapcsolódnak.

Székelyföldön jelenik meg, hanem Bánffyhunyadi, Tordán, Vajdahunyadon is – ott érdemes kinézni a várkastély egyik nyugatra néző ablakából, ha nem akarunk közelebb menni –, de talán a legjellemzőbb példa a Kárpátokon túli területeken jelentkezik, tehát nem csupán erdélyi jelenség (!): a Teleorman megyében található Buzescu településen épült ki a „romániai Beverly Hills”, ahol több utcányi 3-4-5 szintes, tortaszerű építményeket lehet látni, amely jórészt Nyugat-Európában szerzett bevételekből származik. Nem csupán szimbolikus ez a térfoglalás, hanem valóságos üzenet: a romákkal itt mindenképp számolni kell.³⁴ Még Székelyföldön is. Az Európai Unió lehetővé tette számukra a széles körű mobilitást – erre is van némi gúnnyal vagy irigységgel megfogalmazott megállapítás székely-magyar részről: „*hadd menjenek, mert az nekik való, azt szerették örökké, az úton levést*” –, s a több országban megszerzett jártasság, az idegen nyelvek ismerete, kereskedéssel, munkával, a szociális háló kihasználásával, a szürkegaz-

34 Az 1990 után tartott népszámlálások alkalmával e népcsoportnak, nemzetiségnek is adott a lehetőség, hogy nyilatkozzon identitása kapcsán: 2011-ben 621 573 román számoltak az országban, 2021-ben viszont 1 232 797 főt. A cigány népességen belül – hivatalosan – 105 000 magyar anyanyelvű az ErdélyStat szerint. Ez nyereség, hiszen a romániai magyarság a statisztikák szerint így (még) a második nemzetalkotó etnikum. A becslült (és a tényleges) lélekszám azonban ennek akár kétszerese is lehet. Közép- és Dél-Erdélyben gyakorlatilag elfoglalták a szászok helyét, olyannyira, hogy egyes településeken már többségbe is kerültek. Egységes politikai és kulturális megjelenésüket a társadalomban a közös nyelv hiánya akadályozza – különböző dialektusokat beszélnek / nem beszélnek egyet sem anyanyelvüként –, illetve látszólag vagy valóságosan is asszimilálódnak ahhoz a többséghez, amely mellett élnek, ahonnan bizonyos csoportjaik, amennyiben abból valamilyen előnyük származik, visszatérnek eredeti identitásukhoz. A riportok keletkezése idején különösebben nem vizsgáltuk a Székelyföldön kívüli roma közösséget, de két alkalommal is „szembejött” velünk a téma: Kaca községben (2021. december 8.), ahol a helyi tisztségviselők beszámoltak a „nemzetiségi ingadozásról”; ott 22,5% volt a romák aránya (2011), ami 539 fő, viszont ebből mindössze 7 (0,3%) vallotta roma anyanyelvűnek magát; községi szinten becslült lélekszámuk 1118 (45%), közülük 322-nek (29%) volt magyar az anyanyelve. (REC21) Szeben megyében, Újgyház faluban, községközpontban (Nocrich, Leschkirch), annak ellenére, hogy rossz családi helyzetben élő és/vagy hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok integrálásával foglalkozik egy alapítvány az egykori evangélikus parókia épületében és annak telkén (Nocrich Scout Centre H. C. Habermann – Hans-Christian Habermann [1938] mérnök-vállalkozó tiszteletére; a látogatás és „mintavétel” 2022. február 10-11-én történt), a roma etnikum – bár az is egyértelmű, hogy 1989 előtt a Kárpátokon túlról telepítettek egész családokat a helyi állami gazdaság munkaerő-szükségletének lefedésére a kivándorolt szászok ingatlanaiába, miként az is, hogy létezett ott korábbi, látványosan gyarapodó roma közösség – csoportja nem jelenik meg a statisztikákban: községi szinten a 3188 regisztrált lakos 87%-a román, 0,35%-a „más etnikumú”, 12,05% pedig „ismeretlen” a 2021-es évben tartott census alapján.

Cigánybarokk Vajdahunyadon (A szerző felvétele, 2017)

daságban folytatott tevékenységekkel, amely formába sok egyéb is belefoglalható.

Ide kapcsolódóan van egy másik történet is, amelyet a helyszínbemjárások idején hallottunk: új fémlemezket vásárolt egy atyafi, vápaelemeket és egyéb bádogozást kívánt készíttetni az újrafedett házára. Értelemszerű volt, hogy igénybe vette egy közelben lakó szakember munkáját. „Szóltam neki, hogy megyek ekkor s ekkor. Megegyeztünk az időpontban. Évek óta nem jártam bé a kapujukon, menyek, s há’ látom, hogy a házuk végibe’ kicsi műhelyt építettek. Mondja a purdú – nekem purdú, mert él az apja, velem egyidős forma, s azótától ismerem ezt a gyermeket, amikor csak akkora volt, mint a kujakom –, hogy várjak egy kicsit, me’ jön, csak átöltözik. Aztán jött is, overall rajta, kesztyű. Megyünk bé a műhelybe. Mingyá’ békapcsolta a laptopját. Van neki hezza programja, mondta, s meg is mutatta, hogy milyen. Kiszámítja az optimális vágási vonalakat, s felosztja neki a szoftver úgy, hogy semmi hulladék nincs, vagy nagyon kevés. Mutatta. Tényleg jól nézett ki, s közben számolt, hogy mi mennyi. Ennyi s annyi. Megmondta, hogy vihetem nyugodtan, lézerrel fogja vágni. Hogy igazolja a tudását, megmutatott pár fotót a monitoron. Megnéztem, s há’ mit láttam? Ott volt a purdú, tényleg, s

még vagy kettő a párizsi Notre-Dame tetején!... És még egyebütt is. Ilyen referenciái voltak neki. Aztán ügyesen megcsinálta.”

Hargita Megye Tanácsa elindított egy hagyományos házakra vonatkozó építészeti programot, amely nem volt sikeres. Legalábbis nem látni azt, hogy annak szellemében történének a bejárat területen felújítások vagy új építkezések. Aki annyira elszánt volt, az maga tervezetett abban a modorban, vagy önerőből „mentett” át – olykor költöztetést követő újjáépítéssel – egy-egy régi bennvalót.

A használatból kivont csűrökkel kapcsolatosan is született összefoglaló tanulmány/kiadvány,³⁵ ilyen téren és ebben a szellemen viszont láthatunk megvalósult felújításokat. Megemlítendő, hogy a média jóvoltából kiemelten népszerűsített objektum mellett, tanúi lehettünk néhány kiváló magán- és civilkezdeményezésnek (Atyha – Kakasülő Galéria, Farkaslaka – Kultúrcsűr, Homoródalmás – Kézműves Kultúr-csűr), ezeket saját eszközeinkkel – nem csupán a jelen kiadványban – mi is dokumentáltuk. Érdeemes ezekre a projektekre figyelni, hiszen kulcsfontosságúak. Csűrök esetében az lenne a nagy áttörés, ha egész csűrsorokat, több szomszédos épületet ismét használatba tudnának helyezni az újragondolás által, hiszen minden ilyen akciónak településképvédelmi hatása lenne.³⁶ A fantázia a csűrök kapcsán úgymond végtelen: lakást, panziót, foglalkoztatóházat, sajtomanufaktúrát, asztalosműhelyt, rekreációs központot lehet elhelyezni bennük. A tulajdonosok számára nagy nyereség, hiszen meglévő telken, meglévő objektumban gondolkodhatnak, azt fejleszthetik kellő fantáziával, valamelyest olcsóbban, mintha újat kellene vásárolniuk/építeniük, s ugyanakkor alázattal viseltetnek az elődöktől örökölt hagyaték és a hagyomány iránt.

---

35 *Csűrjeink újrahasznosítása.* A projekt kezdeményezője/lebonnyítója a Csík-Gyimes Natúrpark Egyesület volt, amely Esztány Győző építész koordinálásával (2015) erről háromnyelvű – magyar, angol, román – katalógust is megjelentetett: https://issuu.com/esztanystudio/docs/csurjeink_ujrahasznositasa_a3. A továbbfejlesztett változat – II. kiadás, 2018 – a világhálón ugyancsak fellelhető: <https://www.esztanystudio.com/szekely-csur-ujrahasznositas>. A riportok készítése idején három „revitalizált” csűrt mi is dokumentálhattunk (Homoródalmás, Kányád, Csehétfalva), amelyekben életvitelszerűen laknak, dolgoznak, kulturális tevékenységet folytatnak a mostani tulajdonosok. (2024. december 8.)

36 Ilyen volumenű megvalósításra ez idáig egyedül László János vállalkozó volt képes, aki az általa megvásárolt bennvalókban néhány csűr is felújított az utóbbi másfél évtizedben.

Nem mellékes az sem, hogy az utóbbi évtizedben több udvarhelyszéki településen közösségi, egyházi tulajdonban levő épületen történtek komoly felújítások – Lövétén a Népiskola, Székelyderzszen a Régi Iskola –, amelyek követendő minták. Homoródalmáson is így rehabilitálták az unitárius egyházközség parókiája udvarán levő a csúrt, és építettek fel hozzá illeszkedően egy új ifjúsági és konferenciaközpontot; Oklándon az unitárius templom szomszédságában levő ifjúsági és kultúrotthont – tulajdonképpen a hittanteremként ismert objektumot – sikerült újra rendeltetésének megfelelő állapotban visszahelyezni a gyülekezet szolgálatába. Különösebb hírverés nélkül újultak meg itt-ott kultúrházak, iskolák és polgármesteri hivatalok. Egyik-másik jól sikerült, javítja a településképet, visszautal arra az örökségre, amely a népi motívumkincsből, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia, a dualizmus korából származik, s annak a példátlan fejlődésnek a hozadéka, amely – a sok negatívum és gátló tényező ellenére – 1867 és 1914 között itt lezajlott. Fontos megjegyezni, hogy a községeknek is volt Udvarhelyszéken polgári/közigazgatási/„urbánus” jellegű „centrumuk”. Ilyen lepusztult környezetet az egykori járásszékhelyen, Oklánd központjában lehet ma is látni. Másik jellegzetes épület az egykori városháza Nagyaluban – Szentegyháza falusi övezetében, szemben a Gábor Áron

A felújított lövétei Népiskola (A szerző felvétele, 2023)

Művelődési Házzal –, itt székeltek egykor Székelyváros/Oláhfalú³⁷ törvényhatósági jogú város tanácsa.

Romániai és magyarországi pályázati keretektől, valamint az Európai Unió forrásaiból is jelentős pénzek érkeztek udvarhelyszéki felújításokra.³⁸ Az utóbbi évek legnagyobb volumenű programjának eredményei mostanában kezdenek megmutatkozni. Amennyiben minél több ilyen elképzelés válik valósággá, akkor annak már jól látható nyomai lesznek.

A BÁNJA-E A SZÉKELY?... PROJEKT ÉRTELME ÉS LÉNYEGE

Minden szempontból komoly eredménynek számít, hogy a riportszorozat Udvarhelyszék falvairól elkészülhetett. A munkatársak külön megköszönik mindazok szíves közreműködését, akik valamilyen szinten – községi tisztviselőkként, lelkészekként, pedagógusokként, társadalomkutatókként, vállalkozókként, tulajdonosokként vagy felelősséget érző egyszerű polgárokként – segítették a munkánkat az évek során. Külön köszönet jár a támogatást nyújtó közalapítványoknak – a Bethlen Gábor Alapnak, a Communitas Alapítványnak, a Csoóri Sándor Programnak –, amiért befogadták és támogatásban részesítették a pályázatainkat. A hozzánk közel álló vállalkozások és vezetőik, tulajdonosaik hathatós segítségét szintén örömmel nyugtáztuk, itt elsősorban László János „nyugalmazott” ügyvezető-tulajdonos magánemberként nyújtott segítségét és az Arkum Cégcsoport hozzájárulását kell említenünk, de jól jött Szőke Domokos mérnök-vállalkozó éves rendszerességgel érkező támogatása is, aki az anyagiakon túl több alkalommal tanácskozási helyszíniként ajánlotta fel az általa üzemeltetett Zétavár Panzió és Kemping nagytermét, szintén támogatói jó szándékot jelentett Bálint Gáspár – a MedoConstr Kft. tulajdonosának – segítsége, illetve az utóbbi évben (2024) a Kolozsváron élő Szabó Gyöngyvéré, az Exing Construct Kft. részéről, aki önként kapcsolódott a támogatói körhöz.

37 Az 1848-as, agyagfalvi, székely népgyűlésen veszik jegyzőkönyvbe Szentegyházafalut Kápolnásfalúval együtt, Székelyváros néven, 1872 és 1876 között Oláhfalú néven törvényhatósági jogú város, majd 1877-ig rendezett tanácsú város.

38 Ez *A hagyományos falu útja* [Drumul satului autentic] nevű program. Ennek keretében Etéd és Homoródszentmárton községben láttunk megvalósulás alatt levő felújításokat. Etéden négy objektumot adhattak át (2024), amelyek egy része magántulajdonban van, de az az elvárás, hogy azokat meg kell nyitni a közösség és a látogatók előtt, kapcsolódó programokat kell bennük megvalósítani.

A riportsorozat egy részét a *Hargita Népe* és a *Háromszék* napilapok, azok internetes változatai (is) közölték. Úgy tűnik, hogy Háromszék esetében az együttműködési hajlandóság a továbbiakban is fennáll, ami nagy segítség, hiszen az olvasók megismerhetik a munkánkat, megkedvelhetik azt a fajta tevékenységet, amelyet népszerűsíteni igyekszünk. A saját honlapon, illetve reméljük, hogy egyéb fórumokon is folytatódhat a publikálás, amikor más régiókban kezdünk működni, illetve elkészülnek a publikálásra szánt riportok. „Koncertet játszunk, amelyhez megvan a kotta és a hangszer. Csak olvasni kell tudni belőle és megszólaltatni az épített zenét.”

Székelyföldi kortársaink közül Köllő Miklós építész foglalja össze a leglényegretörőbbben egy frissen megjelent munkájában³⁹ a teendőket: „Furcsa, ha építésként azt mondom: nem a szegényes anyagok házi készítésű szükség szerkezetei a szégyellnivalók (sőt ma ezt kézműveseknek hívjuk, és igazából újrafelfedezzük, mentjük a régiből, mi menthető, és kísérletezünk, hogyan lehetne a hagyományos mesterségeket hasznosítani a kortárs építészetünkben). Nem lesz minden egyből tökéletes, így nem lehet elvárni, hogy egy szintiszta, széles körben elterjedt székelyföldi ütös építészet a semmiből csak úgy előbukkanjon,

*Valami biztató. Új ház, új kapu Küküllőkevényfalván
(Dimén Levente felvétele, 2017)*

39 *Öreg házak új élete. Hagyomány és korszerűség – székelyföldi építészeti útmutató.* Csikszereda, 2024, Hargita Megye Tanácsa, 174 p.

és mindenki egyből felkarolja – pedig de jó volna! Alakul, vannak eredményei, és a kísérletezésnek helye kell legyen. Ezért tartom úgy, hogy nem feltétlenül az »ízléstelen« építészet a káros (vagyis ami eltér a közízléstől), hanem az, »mely szükségtelen, használatlan, tarthatatlan, és a mások – a szomszédok, az élő természet – (alapvető) igényeire fittyet hány. Vagyis értelmetlenül szabályszegő és kivagyji. Az építészet nem lehet öncélú, mindenkit egyenlően, méltósággal kell szolgálnia – kirekesztés mellett hiábavaló a szépség. Egy régió építészetét nem a csúcok, nem a remekművek határozzák meg, hanem az átlag. Ezért kell korrekt, jó épületeket létrehozunk. És ezek mindannyiunk feladatai.«⁴⁰

Ha minden jól alakul, akkor nem csupán egy könyvsorozat keletkezik, talán sikerül(het) koncentrálni az erőket, megtanulhatunk ismét összedolgozni helyi és kormányzati, civil, egyházi és vállalkozási szinteken, hogy valóban értékes, gazdasági, esztétikai, környezettudatosági vonatkozásban is megújhódott, elsősorban általunk élhető és használható vidéki környezetet adhassunk át az utódoknak itt, a Székelyföldön. Egyfajta nosztalgia ez, amely által az író megélheti a maga természetes „szolgálatigényét” és feltámasztja a transzilvanizmus éltető eszmeiségét.

Nagyjából egy évvel ezelőtt vettünk részt azon a konferencián, amelyet a gyönyörűen felújított Székely Nemzeti Múzeumban tartottak a tervezőépítés, Kós Károly születésének 140. évfordulóján.⁴¹ Akkor

---

40 I. m. 12. p.

41 *Műhelybeszélgetés Kós Károly születésnapján.* – Az Országépítő Kós Károly Egyesülés (OKKE) és a Székely Nemzeti Múzeum (SZNM) közös rendezvénye. Az OKKE és az SZNM szervezésében 2023. december 16-án megünnepelték Kós Károly születésnapját az általa tervezett múzeum felújított épületében. Egy nyílt rendezvény, műhelymunka keretében adóztak a nagy mester emlékének. Köszöntőt mondott a világháló segítségével, videón bejelentkező Kolumbán Gábor OKKE-elnök; Vargha Mihály szobrászművész, a SZNM igazgatója Kós Károly szellemisége a Székely Nemzeti Múzeumban témával tartott házigazdaként tárlatlátogatással egybekötött előadást; Zakariás Attila a SZNM-ben lezajlott előkutatásokról beszélt; Bányász József teológus-közgazdász, szarvasmarhatartó gazda Testamentum és Agrikultúra címmel mondta el kapcsolódó gondolatait; Anthony Gall, Ausztráliában született magyar építész, építészettörténész, egyetemi oktató Kós Károly öröksége a 21. században címmel tartotta meg előadását; dr. Köllő Miklós építész, egyetemi oktató, szakíró gondolatait az Ökoregionális építészet és ennek kapcsolata Kós Károllyal című előadásában foglalta össze. Ebből az alkalomból került forgalomba Anthony Gall: *A székely nemzetnek kultúrházat akartam. Kós Károly és Sepsiszentgyörgy* című kötete (SZNM – Alapfő Stúdió, 2023, 200 old.), amelyben a szerző – többekkel együtt – feltérképezte és bemutatta a Sepsiszentgyörgyön és a mai Kovászna megyében Kós Károly által tervezett és megvalósult épületeket.

felvonultak azok a csoportosulások, társadalomkutatók, művészettörténészek, építészek, akik elkötelezett hívei a témakörnek. Jól látszott, megmutatkozott, hogy Kós Károly üzenetét sikerült áthozni a 21. századba. Ebben a közvetítésben azonban vannak hiányosságok: túlságosan magasröptűek, belterjesek, szakmai berkekben látszanak működni. Ki kell vinni a témát a nép közé, a köztudatba kell helyezni, mert ez nemcsak szűk értelmiségi eszmefuttatást vagy úri passziót jelent, hanem működnie kell ott, ahonnan származik, s ahol hat és megfog az építészet valóságossága által: a tájban, a városi és a vidéki életterben.

Megválasztott tisztségviselőkkel beszélgetve ezekről a témákról, időnként felmerült az igény, hogy ők maguk is vegyenek részt az általunk szervezett konferenciákon, segítsék pozitív hozzáállással és pontos adatközléssel a munkánkat. Nem minden esetben fogant meg a kezdeményezésünk.

Volt olyan előjáró, aki a szemünkre vetette, hogy: „Mit akartok azzal a sok viskóval? Úgyis összeduavadnak hamarosan! Újat kell építeni, s minél többet, mert az a jövő, ami modern.” Elgondolását nem tudta kifejezni pontosan, de vasra, üvegre, betonra, kocsibeállóra és vaskerítésre, euró-százazrekre gondolhatott. Egy másik előjáró pedig, aki rendszeresen eljárt a programjainkra, sőt partnert látott bennünk, ezt mondogatta: „Olyan kell legyen ez a vidék, ahol mű lakunk, hogy amikor valaki a vásárhelyi repülőteret elhagyva jobbra fordul, vagy jődögél fel azon Héjjasfalvától, s áthajt a Nagyküküllő hídján, vagy Kőkösnél jön bé a Székelyföldre, mindjárt éreznie kell a látottak nyomán, hogy olyan, mintha egy másik országba került volna át.” Ez a beszéd! Gyakran azonban olyanok is vagyunk, mint a sok pénzből építkezést álmódó polgármester, vagyunk annyira korlátoltak, hogy másodszor, sőt harmadszor is visszaválasztjuk, s aztán csodálkozunk...

Végezetül, de nem utolsósorban meg kell említeni a családi segítséget. És itt az Élő Székelyföld Munkacsoport és Egyesület egyes szám első személyre vált: nem tudtam volna elkészíteni a riportokat, majd megszerkeszteni sem ezt a két kötetet, ha nem állnak mögöttem a legközelebbieik, a családom tagjai. Mert oda jutottam az évek során, hogy a kezdetben meglévő munkatársak közül gyakorlatilag mindenki félreállt menetközben, egy idő után nem tett semmit, vagy pedig

kiválasztott egy-egy tetszetős pászmat ebből a munkából, s azt végegeti. Minden felebarátunk képes a hagyományos széthúzásra és a szétfejlődése, ha látszólag haszna van belőle. Ha nincsen, még akkor is. Ebben művészek vagyunk, akár sima magyar testvéreink, akik a székely mivolt cafrangja nélkül is képesek ilyesmire bármikor. Egyébként, ha a szöveges és a képi információk egyberostálásán túl nem lesz egyéb haszna e vállalkozásnak, akkor is megérte elkezdni és folytatni, hiszen ilyen volumenű és ennyire kiszélesített spektrummal végzett riporterri és jelenfeltáró munka erről a viharvert nagytájegységről nem készült egy sem az utóbbi évtizedekben.

*Új falumúzeumot avattak Etéden⁴²
(Forrás: Etéd Község Polgármesteri Hivatala, 2024)*

42 Etéd korábbi falumúzeuma összeomlott, 2024-ben közösségi összefogással és pályázat segítségével felújítottak egy régi házat, amelynek így új funkciót találtak.